

ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΟΝΤΟ ΣΤΟΝ ΑΔΡΙΑ

ΜΕΛΕΤΕΣ ΠΡΟΣ ΤΙΜΗ
ΜΑΡΙΑΣ ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ

ISBN: 978-618-5636-60-9

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΛΕΙΜΩΝ

Στοιχειοθεσία - Σελιδοποίησης

Δημιουργία εξωφύλλου:

«ΛΕΙΜΩΝ»

Νικηταρά 2, 106 78 Αθήνα

Τηλ.: 210-32.27.323, Fax: 210-32.24.548

e-mail: ekd.limon@gmail.com

web: www.leimon.gr

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΛΕΙΜΩΝ

ΑΘΗΝΑΙ 2023

Η ΚΥΡΙΛΛΟ-ΜΕΘΟΔΙΑΝΗ ΜΝΗΜΗ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ
ΕΛΛΑΔΑ. «ΤΟ ΣΛΑΒΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ»

Αγγελική Κωνσταντακοπούλου

πρώην αναπληρώτρια καθηγήτρια Βαλκανικής Ιστορίας
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Από μια συστηματική επισκόπηση της βιβλιογραφίας συνάγεται ότι οι θεσσαλονικείς αδελφοί, άγιοι Μεθόδιος (περ. 815-6 Απριλίου 885) και Κύριλλος κατά κόσμον Κωνσταντίνος (827-14 Φεβρουαρίου 869), μόνο πολύ όψιμα προσήλκυσαν το ενδιαφέρον της ελληνικής ακαδημαϊκής έρευνας και των ελληνορθόδοξων κέντρων (Εκκλησία της Ελλάδος, Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως). Η μακρόχρονη σιωπή, από την ίδρυση του ελληνικού κράτους, διακόπηκε στο τέλος της δεκαετίας 1950, όταν η διεθνής ιστορικο-φιλολογική έρευνα του έργου τους μετρούσε πάνω από έναν αιώνα. Αξιοσημείωτο είναι ότι η μεταπολεμική στροφή των Θεολογικών Σχολών των Πανεπιστημίων Αθήνας και Θεσσαλονίκης συγχρονίστηκε με εκείνη της μητρόπολης Θεσσαλονίκης, που αρχικά αναγνώρισε την αγιοσύνη τους στο πλαίσιο της εορτής πάντων των Θεσσαλονικέων αγίων, σύμφωνα με αγιορείτικη πρακτική Κολλυβαδικής έμπνευσης.¹ Το 1963 οι Σλάβοι εόρτασαν την επέτειο για τα 1100 χρόνια από την άφιξη των αδελφών στη Μοραβία –το Βατικανό συμμετείχε με *Εγκύκλιο* και έκδοση γραμματοσήμων. Η συμμετοχή της Ελλάδας ήταν ισχνή και μάλλον περιορίστηκε στη

1. Ιωάννου Φουντούλη, «Οι Άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος στο εορτολόγιο και στην υμνογραφία της Ελλαδικής Εκκλησίας», *Πρακτικά Συνεδρίου Εορταστικά εκδηλώσεις προς τιμήν και μνήμην των Αγίων Αυταδέλφων Κυρίλλου και Μεθοδίου των Θεσσαλονικέων, φωτιστών των Σλάβων* (10-15 Μαΐου 1985), Ιερά Μητρόπολις Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1986, σελ. 206.

συμμετοχή του καθηγητή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ι. Αναστασίου στις εορτές του Σάλτσμπουργκ. Αντίθετα, η ευρεία απήχηση των σοσιαλ-μορφωτικών εκδηλώσεων των σλαβικών κρατών, ιδιαίτερα το Συνέδριο στη Βουλγαρία με θέμα *Κύριλλος και Μεθόδιος και η βυζαντινή κουλτούρα και πολιτική Χίλια εκατό χρόνια από τη σλαβική γραφή 863-1963* και κορώνες περί «Σλαβισμού»,² κέντρισαν το ενδιαφέρον του ελληνικού τύπου/ραδιοφώνου, με αποτέλεσμα τα εθνικά αντανακλαστικά να λειτουργήσουν υπέρ της άμεσης συγκρότησης ενός ελληνικού κυριλλο-μεθοδιανού λόγου: Τα ελληνορθόδοξα κέντρα και οι δύο Θεολογικές Σχολές αποφάσισαν να μη μείνει ανεόρταστη η εμβληματική επέτειος³ και έστω κατόπιν εορ-

2. *Ελευθερία* 24-5-1963: «Η Σόφια υμνεί την συμβολή των μοναχών Κυρίλλου και Μεθοδίου. Ο ραδιοφωνικός σταθμός της Σόφιας αναφέρει τα του χθεσινού πανηγυρικού εορτασμού της 1.100 επέτειου από της εισαγωγής της σλαβικής γραφής εις τα Βαλκάνια μετέδωσεν ομιλία του ακαδημαϊκού Βλαδμίρ Γεωργίεφ εις την οποίαν ούτος ύμνησε την μεγάλην συμβολήν των μοναχών Μεθοδίου και Κυρίλλου [...] εις την καθιέρωσιν της σλαβικής γλώσσας και τους μεγάλους αγώνες των υπέρ του Σλαβισμού εις τα Βαλκάνια. [...]». E. I. Georgiev, *Ο Κύριλλος και Μεθόδιος και η εξέλιξις του βουλγαρικού πολιτισμού*, μτφρ. Ι. Λαμφίδης, Ι.Μ.Χ.Α. Τμήμα σλαβικών, Θεσσαλονίκη 1966, *Εκκλησία* 40(1963): Μακεδονία 5, 15 & 20-9-1963. Αντώνιος-Αιμίλιος Ν. Ταχιάος, *Ανάκληση Αναμνήσεων Μαρτυρίες -IX*, Θεσσαλονίκη 2017, σελ. 187: «Τον σλαβικό κόσμο τον βλέπαμε πάντοτε ως μία μόνιμη απειλή για το δικό μας ελληνικό και βεβαίως υπήρχαν σοβαροί λόγοι για μία τέτοια θεώρηση, την οποία δικαίως η Ιστορία. Ωστόσο κάποτε ήλθε η στιγμή ο κόσμος αυτός να γίνει ένα αντικείμενο επιστημονικής μελέτης και να αναζητηθούν οι ανά τους αιώνες ελληνικές επιδράσεις σ' αυτόν. Για τον λόγο αυτόν δημιουργήθηκαν στη Θεσσαλονίκη τρία κέντρα επιστημονικής μελέτης του σλαβικού και γενικότερα του βαλκανικού κόσμου.». Γιάννα Μαλιγκούδη, «Η Κυριλλομεθοδιανή παράδοση στον Σλαβικό κόσμο κατά τους 19^ο και 20^ο αιώνες», *Thessaloniki Magna Moravia Proceedings of the International Conference Thessaloniki 16-19 October 1997*, Thessaloniki 1999, σελ. 23-24.

3. Προσχηματικούς μάλλον λόγους για την καθυστέρηση των εορτών πρόβαλε, απαντώντας σε πολίτη, ο μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, Μακεδονία 20-9-1963. Διάφοροι παράγοντες, αθηναίοι και θεσσαλονικείς, διεκδίκησαν την πρωτοβουλία του εορτασμού: Γεράσιμος Κονιδάρης, «Περί των πηγών του Βίου Κωνσταντίνου (Κυρίλλου) και Μεθοδίου των

τής να εορταστεί το 1966, ως πολιτικο-εκκλησιαστικό ιδεολογικό ανάχωμα.

Στην παρούσα μελέτη της αποστολικότητας «του ελληνικού Βυζαντίου», θα εστιάσουμε τη διερεύνησή μας στην όψιμη ανάδυση του κυριλλο-μεθοδιανού ακαδημαϊκού και εκκλησιαστικού ενδιαφέροντος στην Ελλάδα και ειδικότερα στην πλέον προβεβλημένη θεματική «το σλαβικό σχέδιο».

Καθιέρωση της μνήμης των Κύριλλου & Μεθοδίου. Η καθιέρωση της κυριλλο-μεθοδιανής μνήμης και η θεσμοθέτηση σχετικών σπουδών στην Ελλάδα, αν και αδιερεύνητα θέματα, δεν θα αναλυθούν εδώ· θα σχολιαστούν μόνο η στροφή, από την αμνησία (ή άρρητη μνήμη) των θεσσαλονικέων αδελφών στην ανάδειξη της μνήμης τους, και τα βασικά επιστημολογικά και θεολογικά/ιδεολογικά χαρακτηριστικά της, κατά την πρώτη τελετουργία: *Εορτασμός 1100 ετηρίδος Αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου* από την αποστολή στη Μοραβία το 863, σε συνδυασμό με την επέτειο της 28^{ης} Οκτωβρίου 1966, το διεθνές Συνέδριο στη Θεσσαλονίκη και την έκδοση γραμματοσήμων και μετάλλιου με την επιγραφή *Κύριλλον και Μεθόδιον αξίους του Ελληνικού Γένους υιούς*. Πρόκειται για παρα-χρονισμένη επέτειο, αργοπορημένη κατά 3 χρόνια συμμετοχή στις παραπάνω διεθνείς εορτές του 1963. Όπως και νάχει, η εγκόλπωση των αδελφών στο εορτολόγιο και στην εθνική μνήμη, από κοινού με «τον πανορθόδοξον και Οικουμενικόν εορτασμόν» το 1966, σηματοδότησαν το τέλος της κυριλλο-μεθοδιανής «σιγής», η οποία όμως παρέμεινε ανομολόγητη και ανερμήνευτη, καθώς αναπαραστάθηκε ως «διαρκής ανάμνησις» που «κορυφώθηκε» με την εορτή του 1966!⁴ Στις εθνο-

Ιεραποστόλων παρά τοις Σλάβοις», *Εκκλησία* ΜΓ'/16-17(15/8-1/9/1966), σελ. 380, σημ. 1. Ταχιάος, *Ανάκληση*, σελ. 201-2.

4. *Κυρίλλω και Μεθοδίου τόμος εόρτιος επί τη χιλιοστή και εκατοστή ετηρίδι*, Ι. Μητρόπολις Θεσσαλονίκης Θεολογική Σχολή ΑΠΘ, Μέρος Α', Θεσσαλονίκη 1966, Ι. Ε. Αναστασίου Επιμέλεια και Πρόλογος, σελ. ζ' «Το ελληνικόν γένος διατρεφεί ζώσαν την ανάμνησιν των δύο ευλογημένων τέκνων του, [...]. Ήδη η διαρκής ανάμνησις, η τιμή και ο δίκαιος προς αυτούς έπαινος κορυφούνται διά των λαμπρών ειδικών εορτών, [...].» Βλ. 4σέλιδη *Προσφώνησιν* του Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Παντελεήμονος:

πατριωτικές λατρευτικές και ακαδημαϊκές εκδηλώσεις οι οργανωτές προώθησαν το μικτό σχήμα συλλιτάνευσις-συνεορτή ιεραρχών «από κοινού» με «εκπροσώπους πνευματικών καθιδρυμάτων», «εν είδει 'συγχρόνου συναξαρίου'», κατά τον τότε πρύτανη Π. Χρήστου, φερόμενο μεταξύ των «εμπνευστών του εορτασμού».⁵ Καθηγητές Πανεπιστημίου «από κοινού» με ιεράρχες συνήργησαν για να εξάρουν, αντίστοιχα, την εκκλησιαστική ιδιότητα και την λογιότητα των δύο αδελφών, ενώ «η συνδρομή των εγγύς και των μακράν [συνέδρων]» τόνιζε το οικουμενικόν πνεύμα το οποίον διήπε τας ενεργείας και τας πράξεις των αδελφών. Από τη σχετική ειδησεογραφία, τα Πρακτικά του Συνεδρίου και από το αφιέρωμα του δημοσιογραφικού οργάνου της Ι. Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος *Εκκλησία* κι εκείνου της Μητρόπολης Θεσσαλονίκης *Γρηγόριος ο Παλαμάς*, γίνεται φανερό ότι η ελληνοκεντρική θεολογική προσέγγιση της μοραβικής αποστολής κινείται σε εθνο-φυλετικό πλαίσιο και ειδικότερα σ' εκείνο των διατάξεων του Συντάγματος του 1952 (άρθρο 16) για την εθνική συνείδηση των νέων «επί τη βάσει των ιδεολογικών κατευθύνσεων του Ελληνοχριστιανικού πολιτισμού». Με αφετηρία μάλιστα «το

«[...] Όπως δε ιδιαίτέρως [το ιεραποστολικό έργο των αδελφών] τιμά την Θεσσαλονίκη, [...] εις την οποίαν εγεννήθησαν και εκ της οποίας προσήλθον και εξεπορεύθησαν [...] οι μεγάλοι ούτοι πνευματικοί φορείς και φωτοδότης του Ελληνορθοδόξου Χριστιανικού φωτός. Το φως τούτο, διακρινόμενον διά το φιλελεύθερον αυτού, μεγάλως συνέβαλεν εις την πνευματικήν αναγέννησιν χωρών και λαών, [...]». Ο λόγος του κ. Πρυτάνεως, «[...] Το ελληνικόν Βυζάντιον», *Γρηγόριος ο Παλαμάς* 49/582-583 (Νοέμ.-Δεκ. 1966), σελ. 375, μετάλλιο, 370. Ch. K. Papastathis, "Les études slaves en Grèce (1960-1969)", *Cyrrillomethodianum* 1(1971), σελ. 183-203.

5. «Ο εορτασμός εις τας πόλεις της Βορείου Ελλάδος», *Μακεδονία* 29-10-1966: «Εις την λαμπρότητα και μεγαλοπρέπεια των εορταστικών εκδηλώσεων εδόθη εφέτος ιδιαίτέρως εθνικός και θρησκευτικός χαρακτήρ [...]. Εδόθη η ευκαιρία να επισημανθή επιτυχώς κατά τας ημέρας αυτάς η θετική συμβολή του ελληνικού Βυζαντίου εις τον εκχριστιανισμόν και εκπολιτισμόν των σλαβικών λαών.». Π. Ι. Μπρατσιώτη, *Θεολογία τ. ΔΗ' Γ'* (1967), σελ. 676 παρουσίαση: Π. Χρήστου, *Οι Θεσσαλονικείς Άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος διδάσκαλοι των Σλαύων*, Θεσσαλονίκη 1967.

Ελληνοχριστιανικόν Ιδεώδες», αποδίδεται στο έργο των Κωνσταντίνου-Κύριλλου και Μεθόδιου «πλην της παγκοσμίου σημασίας του και η εθνική και φυλετική τοιαύτη». Θεολόγοι και ιεράρχες, μονοπωλώντας την εγγραφή των αδελφών στην εθνική ιστορία, χρησιμοποίησαν τη μνήμη τους ως επιχείρημα υπέρ της αναδυόμενης μεταπολεμικά μυστικής εκδοχής της ορθοδοξίας («ησυχασμός», 14^{ος} αι.).⁶ Έτσι, «εθνικότητα» και μυστική ορθοδοξία φιλοτεχνήθηκαν ως αδιαμφισβήτητα χαρακτηριστικά του ελληνικού προφίλ του Κωνσταντίνου Φιλοσόφου, μόλο που απείχαν από τους ιστορικούς όρους που βίωσαν οι δύο «Ρωμαίοι» αδελφοί. Επίσης, η μυστική εκδοχή της ορθοδοξίας επισκίασε το παύλειο κήρυγμα («το λαλείν γλώσσαις μη κωλύετε», *Προς Κορινθίους Α' 14, 40*), που εφάρμοσε, μετά τους Πέτρο και Παύλο, ο Κύριλλος « τρίτος » « νέος απόστολος και διδάσκαλος όλων των χωρών », όπως ο μαθητής του Κλήμης τον χαρακτήρισε σε *Εγκώμιο και Ακολουθία* που του αφιέρωσε.⁷ Συνακόλουθα, το αποστολικό και γεωστρατηγικό εγχείρημα του β' μισού του 9^{ου} αι. -εγγραμματισμός της σλαβικής και εκχριστιανισμός των Σλάβων-, που έφερε την κωνσταντινουπολιτική σφραγίδα της πολιτικο-ιδεολογικής κυριαρχ-

6. Θεοδόσιος Σπεράντσας, «Οι ισαπόστολοι Κύριλλος και Μεθόδιος», *Εκκλησία* έτ. ΜΓ'/16-17(15/8-1/9/1966), σελ. 376 και 379: «[...] Και δεν υπάρχει άλλο Ιδεώδες [...]όσον το Ελληνοχριστιανικόν Ιδεώδες, που ως Ορθοδοξίαν απήρτησε το Βυζάντιον.». Ευάγγελος Δ. Θεοδώρου, «Η δεοντολογία της ορθοδόξου εξωτερικής ιεραποστολής κατά τους αγίους Κύριλλον και Μεθόδιον», σελ. 401: «Και ο Μεθόδιος διεκρίνετο διά τον Χριστοκεντρικόν μυστικισμόν του και τον έρωτα προς την θείαν Σοφίαν, [...]». Βλ. και σημ. 17. Ενδεικτική της ησυχαστικής έμφασης είναι η καθιέρωση από τη μητρόπολη Θεσσαλονίκης δεύτερης ετήσιας εορτής του Γρηγόριου Παλαμά, *Μακεδονία* 13-11-1962.

7. Ο Riccardo Picchio, "VC and VM's Pauline Connotations of Cyril and Methodius' Apostleship", *Palaeobulgarica* 6/3 (Sofia 1982), σελ. 117, αναλύοντας τους Βίους, τόνισε «μια ιδιαίτερη διάσταση της *imitatio Pauli* που φαίνεται να είναι ένα θεμελιώδες χαρακτηριστικό της κυριλλο-Μεθοδιανής κίνησης». Πρβλ. Αντώνιος-Αιμίλιος Ν. Ταχιάς, *Κυριλλος και Μεθόδιος Οι αρχαιότερες βιογραφίες των Θεσσαλονικέων εκπολιτιστών των Σλάβων*, Θεσσαλονίκη 2008, Βίος Κυρίλλου §6 σημ. 10, από όπου αντλούμε και τις επόμενες αναφορές των Βίων.

χίας της και της αναβίωσης της «θύραθεν σοφίας» και «ανακαθάρσεως» θεολογικών και άλλων κειμένων,⁸ μετατράπηκε σε εθνωφελές «Ελληνοχριστιανικόν» επιχείρημα και «διδασκωτάτη 'ανάπλασις'», γνωρίσματα του κατηχητικού τρόπου σύλληψης του παρελθόντος και πρακτικών θρησκοληψίας. Επιπλέον, το ιδεολογικό περιεχόμενο και το καθιερωμένο διττό τελετουργικό σχήμα των εορτών συνέτειναν στην προσπάθεια εξευγενισμού, στο γκρίζο μετεμφυλιακό κλίμα, της -υπό τη σκιά του Μακεδονικού- συμπρωτεύουσας όπως και στην προπαγάνδα της δικτατορίας των συνταγματαρχών, η οποία τα ανέδειξε ποικιλοτρόπως. Κοντολογίς, το ελληνικό/ οικουμενικό προφίλ των δύο αδελφών, στην ουσία, επικαιροποιούσε ένα από τα αγκάθια του εθνικού λόγου, από το 19^ο αι., το «σλαβικό ζήτημα», το οποίο ως συστατικό της εθνικής ιδεολογίας είχε επίσης αναπαραστήσει ετεροχρονισμένα τα γεωπολιτικά/ ιδεολογικά βυζαντινά και δυτικά διακυβεύματα. Η εν λόγω εθνοθεολογική πολιτιστική κατασκευή της κυρίλλο-μεθοδιανής κληρονομιάς, αποτυπώθηκε και στον απολογητικό αντίλογο προς το εξωτερικό, ειδικά στις εθνικιστικές αιτιάσεις της ομόσπονδης Γιουγκοσλαβίας και «της κομμουνιστικής Βουλγαρίας, της πιο καθαρής ενσάρκωσης του 'από βορράν κινδύνου' για την 'εθνικόφρονα' Ελλάδα». Καθώς μάλιστα οι εθνικές ιστοριογραφίες/ ιδεολογίες των σλαβικών κρατών είχαν ήδη εθνικοποιήσει τη μνήμη των αδελφών, ο νεοσύστατος αντίστοιχος ελληνικός λόγος κινήθηκε στην ίδια λογική, προβάλλοντας την ελληνική καταγωγή τους στο πλαίσιο του «ελληνικού Βυζάντι-

8. Paul Lemerle, *Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός Σημειώσεις και παρατηρήσεις για την εκπαίδευση και την παιδεία στο Βυζάντιο από τις αρχές ως τον 10^ο αιώνα*, μτφρ. Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Αθήνα 1981/1971, κεφ. 6 & 7, σελ. 154 «αναγέννηση της αρχαιότητας». Bernard Flusin, "Entre innovation et tradition: hagiographie nouvelle et saints anciens (VIIIe-Xe s.)", *Proceedings of 23rd International, Belgrade 23-27 August 2016, Plenary Papers, Congress of Byzantine Studies, I L'age d'or de l'hagiographie byzantine*, The Serbian National Committee of AIEB, σελ. 22 «ανακαθάροι»/ 33 «ανακάθαρσις» για το πρώτο Συναξάριο της Κωνσταντινούπολης (10^{ος} αι.). "Nous voyons ainsi les principes d'après lesquels s'élabore, au Xe siècle, ce qu'on me permettra d'appeler une hagiographie critique.", σελ. 30 «ακρίβεια».

ου» («Μεσαιωνικός Ελληνισμός»)⁹. Έτσι, η αντιπαράθεση Ελλήνων και Βουλγάρων στο Συνέδριο του 1966 ήταν αναπόφευκτη, καθώς το σημείο εκκίνησης των εθνικών αφηγήσεων έπασχε από το «μικρόβιο του παρόντος», κατά τον Marc Bloch: οι όροι «έθνος», "rod"/ "jazik" (=παγανιστικό φύλο, γένος/ γλώσσα) εκλαμβάνονταν με τη νεότερη εθνική σημασία τους.¹⁰

Στο μεταξύ όμως η ψυχροπολεμική ισορροπία τρόμου είχε μεταβληθεί, μετά το θάνατο του Ι. Β. Στάλιν και το 20^ο Συνέδριο της ΕΣΣΔ (1953 και 1956), μαζί με τις γεωπολιτικές αντιπαραθέσεις και τις πολιτικο-ιδεολογικές οπτικές γωνίες: Η κομμουνιστική/ σοσιαλιστική ιδεολογία, καθώς αποφασίστηκε να συμπορευτεί με την προγενέστερη εθνικιστική, έχασε το μονοπώλιό της υπέρ της νέας συνδυαστικής τάσης σοσιαλισμός με εθνικά χρώματα και υπέρ του παλιού λενινιστικού προτάγματος «εθνικό ως προς τη μορφή και σοσιαλιστικό ως προς το περιεχόμενο» στην τέχνη και την ιδεολογία.¹¹ Ταυτόχρονα, η σταδιακή χαλάρωση των σχέσεων κράτους-εκκλησίας στις χώρες του Συμφώνου Βαρσοβίας (πλην Αλβανίας) άνοιξε δικλείδα ασφαλείας και στη θρησκευτική έκφραση. Παρόμοια, με την άρση (7-12-1965) από τους πατριάρχη Αθηναγόρα και πάπα Παύλο Στ' των αμοιβαίων αναθεμάτων του 1054, το πλέγμα των σχέσεων των δύο κόσμων κατέστη, αν όχι λιγότερο ανταγωνιστικό, πάντως ασφαλέστερο, ώστε να αποκρυσταλλωθεί το κανονιστικό δόγμα «η σταθερότητα και ασφά-

9. Γ. Βελουδής, *Ο Jacob Philipp Falmerayer και η γέννηση του Ελληνικού Ιστορισμού*, 1982/ 1970.

10. Αντωνίου-Αιμιλίου Ν. Ταχιάου, «Η εθνικότης Κυρίλλου και Μεθοδίου κατά τας σλαβικές ιστορικές πηγές και μαρτυρίας», *Κυρίλλω, Μέρος Β'*, Θεσσαλονίκη 1968, σελ. 83-132 του ίδιου, "L'origine de Cyrille et de Methode. Verité et légende dans les sources slaves", John Koliopoulos [πρόλογος], *Anthony-Emil N. Tachiaos, Greeks and Slavs Cultural, Ecclesiastical and Literary Relations*, Thessaloniki 1997/1972-73, όπου βιβλιογραφία, κυρίως σελ. 22-26. Πρβλ. Ταχιάος, *Βιογραφίες*, Βίος Κυρίλλου §6 σημ. 6. Marc Bloch, *Απολογία για την Ιστορία Το επάγγελμα του ιστορικού*, μτφρ. Κ. Γαγανάκης, 1994, σελ. 66.

11. Βλ. π.χ. όπως αποτυπώθηκε στη Βουλγαρία: Τόντορ Ζίβκοφ, *Προβλήματα και μέθοδοι της οικοδόμησης του αναπτυσσόμενου σοσιαλισμού στη Λ. Δ. Βουλγαρίας*, Αθήνα 1984, σελ. 12-13· 108.

λεια στη Βαλκανική σημαντικός παράγων για την Ευρωπαϊκή σταθερότητα και ασφάλεια». Από το 1964, με τη «γενικότερη πορεία ύφεσης στις σχέσεις Ανατολής-Δύσης» και το πράσινο φως από την αμερικανική πολιτική για «χτίσιμο γεφυρών» (εμπορικών κ.ά.), αίφνης οι ελληνο-βουλγαρικές σχέσεις ομαλοποιήθηκαν,¹² με αποτέλεσμα οι δύο χώρες να στραφούν εναντίον του τρίτου διεκδικητή της κυριλλο-μεθοδιανής κληρονομιάς, της τότε Λαϊκής Δημοκρατίας της Μακεδονίας, που διέθετε κι αυτή περγαμηνές. Έτσι η εορτή των δύο αδελφών μετατράπηκε από σοσιαλ-μορφωτική σε εθνο-θρησκευτική, όπως δηλαδή εγκαινιάστηκε στην Ελλάδα. Από αυτή την ευρύτερη οπτική γωνία, η χρησιμοθηρική λειτουργία του ιστορικού λόγου κατανοείται πληρέστερα: Οι νέοι διακριτοί ανταγωνισμοί νομιμοποιούνταν με την ανακίνηση εθνικιστικών επίδικων, με τη δοκιμασμένη μέθοδο της εθνικοποίησης του μεσαίωνα, σε ελεγχόμενους ψυχρούς τόνους και με επιλογή ουδέτερων θεμάτων, π.χ. «οι ανά τους αιώνες ελληνικές επιδράσεις στο σλαβικό κόσμο», ιστορία των νοστροπιών κ.ά.¹³ Αν και δεν έλειψαν αξιόπιστες μελέτες με διευρυμένο ερευνητικό ορίζοντα, πέραν του στείρου ελληνοκεντρισμού, όπως εκείνες των καθηγητών Διονύσιου Ζακυθηνού και Φαίδωνα Μαλιγκούδη, ο θεσσαλονικιώτικος κανόνας καθιερώθηκε και αναπαράγεται, σφραγίζοντας τις εν λόγω σπουδές με την πρόκριση εκκλησια-

12. Σωτήρης Βαλντέν, *Παράταιροι Εταίροι Ελληνική δικτατορία, κομμουνιστικά καθεστώτα και Βαλκάνια (1967-1974)*, Αθήνα 2009, σελ. 349-350, σημ. 95 «Ο κώδικας καλής συμπεριφοράς του Πιπινέλη 'Δήλωσις διέπουσα τας σχέσεις μεταξύ Βαλκανικών κρατών'»: Σχέδιο της α' πολιτικής δίνσεως της 30-7-1968 του Ιστορικού Αρχείου Υπ. Εξ. σελ. 351κ.ε. 448 για «τη νέα αμερικανική πολιτική 'χτισίματος γεφυρών' προς τα κομμουνιστικά καθεστώτα της Ανατολικής Ευρώπης».

13. Τα ευχολόγια και οι εκκλήσεις για μια «étude sérieuse, objective et sans idées préconçues» και για μια «discussion qui ne sera fructueuse que lorsqu'elle sera entreprise par des savants pondérés» καταλήγουν σε χειροκροτήματα: «Semblable était le vœu exprimé par l'académicien M. VI. Georgiev lorsqu'il fermait la session scientifique à l'Académie des Sciences de Sofia. De notre côté nous n'avons qu'à applaudir ce vœu une fois de plus.», Α.-Αim. Tachiaos, «Clément d'Achrida dans l'actualité bulgare», Koliopoulos, *Tachiaos*, 1966, σελ. 112. Βλ. και σημ. 2.

στικών στοχεύσεων: Ποιμαντορικές πρακτικές ad hoc προς διαχείριση του ποιμνίου, νομιμοποίηση της προνοιακής/ μεταφυσικής ερμηνευτικής του παρελθόντος και υπονόμηση του κριτικού ιστορικού λόγου. Επιλογή, βέβαια, που δεν συνιστά μεθοδολογικό παράπτωμα αλλά δομικό πρόβλημα των σχέσεων εκκοσμιευμένου κράτους-ηγεμονεύουσας εκκλησίας.

«**Το σλαβικό σχέδιο**». Οι διακυμάνσεις του διεθνούς κλίματος, μέσα στο οποίο αναμετρήθηκε η κυριλλο-μεθοδιανή μνήμη στην Ελλάδα, επηρέασαν καταλυτικά το ερευνητικό πεδίο. Εδώ θα περιοριστούμε να ιχνηλατήσουμε την ιστορικότητα της πλέον προβεβλημένης από τον Αντώνιο-Αιμίλιο Ταχιάο θεματικής: «το σλαβικό σχέδιο»/ «η προετοιμασία της Σλαβικής αποστολής». Ο καθηγητής της Θεολογικής Σχολής πρωτοστάτησε στην ανάπτυξη των κυριλλο-μεθοδιανών σπουδών, με δημοσιεύσεις του σε ελληνικά και ξενόγλωσσα περιοδικά/συλλογικούς τόμους και διοργάνωση διεθνών συνεδρίων, με την έκδοση του περιοδικού *Cyrrillomethodianum* και τη νεοελληνική μετάφραση των *Βίων των δύο αδελφών*, σε συνεργασία κυρίως με θεολόγους συναδέλφους του και με τον «πνευματικό του πατέρα και ευεργέτη», μητροπολίτη Παντελεήμονα.¹⁴ Η πραγμάτωσή του εστιάζει, εκτός από τους Βουλγάρους/ Σέρβους, στους Σλάβους που είχαν μετακινηθεί μαζικά κατά καιρούς στη Βιθυνία, ειδικότερα στη μονή Πολυχρονίου, όπου ο Μεθόδιος ως ηγούμενος επιχείρησε, για ένα διάστημα από κοινού με τον Κωνσταντίνο, τον εγγραμματισμό της κοινής παλαιοσλαβικής (855/6-860), τέλος, στο ναό των Αγ. Αποστόλων, όπου ο αυτοκράτορας εγκατέστησε τον τελευταίο (861). Συνεπώς «το σλαβικό σχέδιο»,¹⁵ στην ουσία, αφορά την «προετοιμασία» της μο-

14. Αντώνιος-Αιμίλιος Ταχιάος, «Αναμνήσεις από τα χρόνια της αρχιερατείας του Μητροπολίτη Παντελεήμονα Παπαγεωργίου στην Έδεσσα και στη Θεσσαλονίκη», *Μνήμη Μητροπολίτου Παντελεήμονος Παπαγεωργίου αναμνήσεις από τη ζωή, το έργο και τη μαρτυρία του, Πρακτικά Επιστημονικής Δημερίδας*, Πέτρου Βασιλειάδη επιμ., Έδεσσα 2012, σελ. 192.

15. Αντώνιος-Αιμίλιος Ν. Ταχιάος, «Η προετοιμασία της Σλαβικής αποστολής», *Κύριλλος και Μεθόδιος Οι θεμελιωτές της αρχαίας σλαβικής γραμματείας*, Θεσσαλονίκη 1992/ 1977, 1989, 1997, 2001, 2009, σελ.

ραβικής αποστολής και όχι το «αργό και [...] λιγότερο θεαματικό πρόγραμμα» της αυτοκρατορίας για τον εκχριστιανισμό των «Σκλάβων», ώστε να μετατραπούν («μεταστήναι») σε «γραικούς» / «υπηκούς» του αυτοκράτορα –το γνωστό στην ελληνική ιστοριογραφία «σλαβικό ζήτημα».¹⁶ Στις σχετικές δη-

87-113: 105-106 βρίσκει «λογική» και κάνει «αποδεκτή» την εξής «σωστή ερμηνεία»/ «εκδοχή»: «Ο τεράστιος όγκος του σλαβικού κόσμου που κατοικούσε πέρα από τα βόρεια σύνορα της αυτοκρατορίας ήταν μια επίδοξη λεία της εξωτερικής πολιτικής, ένας χώρος όπου η επιρροή της θα μπορούσε να εξυπηρετηθεί σε μέγιστο βαθμό με την προσφορά σ' αυτόν του βασικού αγαθού του πολιτισμένου κόσμου, δηλαδή της γραφής. Αυτή λοιπόν η προσφορά ήταν μέσα στα σχέδια της αυτοκρατορίας, και αυτό αποδεικνύεται περίτρανα από την απάντηση του Μιχαήλ στο αίτημα του ηγεμόνα Ραστισλάβ, όταν ο πρώτος του γράφει ότι του στέλνει δώρο τη γραφή, [...] Το 'σλαβικό σχέδιο' της αυτοκρατορίας είχε τεθεί λοιπόν σε εφαρμογή πριν από την εποχή του Κυρίλλου και του Μεθοδίου, και τα δύο αδέρφια είχαν έγκαιρα ενταχθεί σ' αυτό.» του ίδιου, "Cyril and Methodius in the Perspective of the Byzantine 'Slavic Project'", *Obraz i slovo/ L'image et la parole/ Εικόνα και Λόγος Jubileen Sbornik po slučaj 60 godišninata na Prof. Aksinija Džurova*, Sofija 2004, σελ. 407-415' του ίδιου, *Η Θεσσαλονίκη και ο κόσμος των Σλάβων Η πνευματική και πολιτιστική ακτινοβολία της βυζαντινής πόλης*, Θεσσαλονίκη 2013, σελ. 19. *Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο Κύριλλος και Μεθόδιος: Το Βυζάντιο και ο Κόσμος των Σλάβων*, 28-30 Νοεμβρίου 2013, Θεσσαλονίκη 2015, επιμ.-οργάνωση Συνεδρίου Αντ.-Αιμ. Ν. Ταχιάος, επιστ. επιμ. Α. Δεληκάρη, Α' ενότητα: *The Slavic Plan of Byzantium in the Framework of "the Byzantine Commonwealth"*. Για την εφαρμογή του "Slavic project" ακόμα και εκτός Βυζαντίου: Angeliki Delikari, "The Literary Work of the Cyrillo-Methodian Mission in Great Moravia and its Transmission Around Ohrid During the 9th and 10th centuries", *Cyrrilomethodianum* 20(2015), σελ. 14: "Thereby, they [Boris I and Symeon] contributed decisively to the materialization of the Byzantine Slavic project."¹

16. Dimitri Obolensky, *The Byzantine Commonwealth Eastern Europe, 500-1453*, London 1971, σελ. 73 κ.ε. Λέοντος, *Τακτικά, Patrologia Graeca* τ. 107, 969 «(Βασίλειος Α') και Γραικώσας και άρχουσι κατά τον Ρωμαϊκόν τύπον υποτάξας [...] Σκλάβους». Διον. Α. Ζακυθνού, *Βυζαντινή Ιστορία 324-1071*, εν Αθήναις 1977/ 1972, σελ. 234 σημ. 4: «Το Σλαβικόν του έργον [Κωνσταντίνου-Κυρίλλου] [...] αποτελεί μέρος ευρυτέρου προγράμματος.»

μοσιεύσεις του, ο Αντ.-Αιμ. Ταχιάος γενικά, αντλεί από εκτεταμένη ελληνόγλωσση και ξενόγλωσση βιβλιογραφία. Ωστόσο, μένουν αναξιοποίητες πειστικές και γόνιμες αναλύσεις και ερμηνείες, γύρω από τους γεωπολιτικούς/ διπλωματικούς συγκυριακούς όρους της μοραβικής αποστολής, επί Μιχαήλ Γ' (842/15-3-856 έως 23-9-867) και Βασιλείου Μακεδόνα (συναυτοκράτορα από 26-5-866/ 867-886)· επίσης γύρω από τη διετή παραμονή του Κυρίλλου στο ναό των Αγ. Αποστόλων, την οποία χαρακτηρίζει «αρκετά σκοτεινή περίοδο», συμπληρώνοντας ότι ο Κύριλλος «εργαζόταν μέσα στα πλαίσια του 'σλαβικού σχεδίου'». Έτσι, τελικά, το μεν διετές έργο του Κυρίλλου βυθίζεται στο σκοτάδι του «σλαβικού σχεδίου», η δε μοραβική αποστολή (ιστορικές εξελίξεις, ανταγωνιστικά κέντρα) σχολιάζεται περιπτωσιακά, με αποτέλεσμα να μη γίνονται κατανοητά η χώρα, οι πρωταγωνιστές και τα αντικρουόμενα επίδικα, εξαιτίας των οποίων η Κωνσταντινούπολη συμμαχάσθηκε συγκυριακά με τη Μοραβία. Για να μη μείνει λοιπόν η ιστορία της κυριλλο-μεθοδιανής Μοραβίας μετέωρη στο μεταίχμιο των μεταλλασσόμενων κόσμων –Ανατολή-Δύση– και των σπαρασσόμενων δυναστειών –η εξ Αμορίου και η των Μακεδόνων–, θα αποπειραθούμε να απαντήσουμε σ' αυτά τα ανοιχτά ζητήματα/ ερωτήματα: *Προς τι η μνημόνευση, στο Βίο, της εγκατάστασης του Κυρίλλου στο ναό των Αγ. Αποστόλων; Ποιά η γεωστρατηγική διάσταση του μοραβικού εγχειρήματος;*

α. αποστολική σκευή. Ο ανώνυμος βιογράφος του Κυρίλλου σημειώνει λακωνικά την επιστροφή του ήρωά του από τη Χαζαρία (861) και τη συνάντησή του με τον αυτοκράτορα: «§13 Ο Φιλόσοφος ήρθε στην βασιλεύουσα και αφού συναντήθηκε με τον αυτοκράτορα, ζούσε χωρίς ταραχή στον ναό των Αγίων Αποστόλων, προσευχόμενος στον Θεό. [...]».¹⁷ Στη

17. Ταχιάος, *Βιογραφίες*, §13 σημ. 2 «ζούσε ατύρβως», «έκφραση βυζαντινής μοναστικής και ησυχαστικής φρασεολογίας» σημ. 3 «[...] καθεζόμενος εν τω ναώ των Αγίων Αποστόλων, και βέβαια δεν σημαίνει ότι αναπαύεταν, αλλ' ότι εκτελούσε εκεί κάποιο έργο. Αυτή η περίοδος της ζωής του Κυρίλλου είναι αρκετά σκοτεινή. [...] Η επικείμενη εξέλιξη των γεγονότων στη ζωή του Κυρίλλου, οδηγεί μάλλον στην εκδοχή ότι αυτός εργαζόταν μέσα στα πλαίσια του 'σλαβικού σχεδίου' της Αυτοκρατορί-

συνέχεια μαθαίνουμε ότι, το 862, ο Μιχαήλ Γ' δέχεται το επόμενο αίτημα από τον μοραβό ηγεμόνα Ραστισλάβ (846-870): «§14 Καθώς ο Φιλόσοφος χαιρόταν εν Θεώ, έφθασε πάλι νέα είδηση και κόπος όχι μικρότερος των προηγούμενων, διότι ο Ραστισλάβ, ηγεμόνας της Μοραβίας [...] έστειλε [γράμμα] στον αυτοκράτορα Μιχαήλ, λέγοντας 'Μολονότι ο λαός μας απαρνήθηκε την ειδωλολατρία και τηρεί το χριστιανικό νόμο, εντούτοις δεν έχουμε διδάσκαλον τέτοιον που να μπορεί να μας εξηγήσει την ορθή πίστη στη δική μας γλώσσα.[...]. Γι' αυτό στείλε μας, δέσποτα, επίσκοπο και τέτοιον διδάσκαλο. [...]'». Τα ανωτέρω δύο χωρία, κατά τη γνώμη μου, αφήνουν να νοηθεί μια τομή ως προς το στόχο και το περιεχόμενο της απασχόλησης του Κύριλλου: Το 861 ο Μιχαήλ Γ' τον εγκαθιστά στον εν λόγω ναό, προφανώς για να προετοιμάσει την επόμενη αποστολή – στους Βουλγάρους (;)· μετά όμως το μήνυμα του Ραστισλάβ και τη σύναψη μαζί του συμμαχίας (862), ανασχεδιάζει το αποστολικό πρόγραμμα, δίνοντας προτεραιότητα στη μοραβική αποστολή και αναθέτοντας στον Κύριλλο την ευθύνη της. Στο Βίο μεταφέρεται η εξής στιχομυθία με τον αυ-

ας, δηλαδή να προετοιμάσει την ανάληψη δράσης μέσα στον κόσμο των Σλάβων». Πρβλ. Fr. Dvorník, *Les Légendes de Constantin et de Méthode vives de Byzance*, Prague 1933, σελ. 371 "[...], il vivait paisiblement et, se tenant dans l'église des Saints-Apôtres, il priait Dieu". Lemerle, *Βυζαντινός ουμανισμός*, σελ. 161 σημ. 31-33 «[...] ζούσε ειρηνικά και, παραμένοντας στην εκκλησία των Αγίων Αποστόλων, προσευχόταν στο Θεό» «κάθισμα» = «ένα κελί και μια θέση στην τραπεζαρία, ένα είδος σύνταξης» ο συγγραφέας διαφωνεί, ορθά νομίζω, με την άποψη του Dvorník (που υιοθετεί ο Obolensky, *Byzantine Commonwealth*, σελ. 138), «ότι ο Κωνσταντίνος 'δίδασκε στην εκκλησία των Αγίων Αποστόλων, [...]»». P. C. Christou, "Who sent Cyril and Methodius into Central Europe: The Emperor or the Patriarch?", *Legacy*, σελ. 114 "at some special center for Slavonic studies, which was probably located in the School of the Holy Apostles". Παναγ. Κ. Χρήστου, «Επιδιώξεις της αποστολής Κυρίλλου και Μεθοδίου εις την Κεντρικήν Ευρώπην», *Κυρίλλω*, σελ. 8 «'Εκάθησεν' δεν σημαίνει 'εφυσύχασεν', αλλ' είναι όρος ο οποίος εχρησιμοποιείτο τότε υπό την έννοιαν 'κατέλαβε έδραν'. Δηλαδή ο Κωνσταντίνος κατέλαβε καθηγητικήν έδραν εις την ανωτάτην πατριαρχικήν σχολήν, η οποία ελειτούργει εις ειδικά κτίρια της μονής των Αγίων Αποστόλων.».

τοκράτορα: «του είπε: 'Φιλόσοφε, γνωρίζω ότι είσαι κουρασμένος, αλλά πρέπει εσύ να πας εκεί, διότι αυτή την υπόθεση κανένας άλλος δεν μπορεί να την διεκπεραιώσει, όπως εσύ' [...] Ο Φιλόσοφος έφυγε και κατά την παλαιά του συνήθεια επιδόθηκε στην προσευχή, μαζί με άλλους συνεργάτες. Και συντόμως ο Θεός, [...] του αποκάλυψε και τότε συνέθεσε τα γράμματα και άρχισε να γράφει τον ευαγγελικό λόγο: 'Εν αρχή ην ο Λόγος και ο Λόγος ην προς τον Θεόν, και Θεός ην ο Λόγος' [...]». Γίνεται έτσι φανερό ότι το έργο του Κύριλλου εισήλθε σε νέα φάση. Η έως τώρα έρευνα, όσο γνωρίζω, προτείνει ως απασχόληση του Κύριλλου, γενικά για τη διετία, τη διδασκαλία και μεταφράσεις στη σλαβική, ενώ τη λακωνική μνεία στο Βίο του, ότι ο αυτοκράτορας εγκατέστησε τον απόστολο στο ναό των Αγ. Αποστόλων δεν σχολιάζεται. Πριν λοιπόν αναζητήσουμε την απασχόληση του Φιλόσοφου, θα δούμε από κοντά την εμβληματική αγιότητα του κτηριακού συγκροτήματος, η οποία δεν έχρηζε εξηγήσεων στους συγχαιρινούς του και εκτός της αυτοκρατορίας – ο ναός του Αγ. Μάρκου στη Βενετία αναπαράγει τον αρχιτεκτονικό του ρυθμό– γι' αυτό, ως ευκόλως εννοούμενες τις παρέλειψε ο βιογράφος. Οδηγός μας, η έμμετρη περιγραφή του από τον Κωνσταντίνο Ρόδιο (μεταξύ 931-944), όπως διεξοδικά την ανέλυσε η Χριστίνα Αγγελίδη, διευρύνοντας τον ορίζοντα του συγγραφέα. Η σταυρική λοιπόν βασιλική των Αγ. Αποστόλων, με την αρχιτεκτονική δομή και τη συμβολική της, στην ουσία συμπυκνώνει την ιστορία της ίδιας της αυτοκρατορίας. Ο ναός αποδίδεται στον Μεγάλο Κωνσταντίνο, ο οποίος θέλησε να τιμήσει τους Αποστόλους και να στεγαστεί εκεί το σκήνωμά του (στο κέντρο ενός ημικυκλίου, από 12 κενοτάφια, μεταφέρθηκαν αργότερα λείψανα αποστόλων, πατέρων της εκκλησίας κ.ά.), ενώ στο χώρο του μεταγενέστερου μαυσωλείου του τοποθετήθηκαν οι αυτοκρατορικές σαρκοφάγοι. Στους αυτοκρατορικούς/ αποστολικούς συμβολισμούς του ναού προστίθενται και πυκνοί συμβολισμοί της τοποθεσίας του στο λόφο, «τέταρτο στη σειρά, κεντρικό από τοπογραφική άποψη, και εσφραγισμένον από την εποχή της δημιουργίας του κόσμου...», καθώς «γεινίαζε με το συμβολικό κέντρο της πόλης, το Μεσόλοφο/ Με-

σόμεφαλο». Ανοικοδομημένος επί Ιουστινιανού, ο ναός απέκτησε επίσης κοσμολογικούς και εσχατολογικούς συμβολισμούς, καθώς εκτείνεται γύρω από τις πλευρές τετραγώνου, όπου ο Ομφαλός «στο ιερό σημείο τομής του γήινου επιπέδου με τον Κοσμικό Άξονα», σε σχήμα που μιμείται εκείνο «της τετράγωνης πόλης της Αποκάλυψης, της επουράνιας Ιερουσαλήμ». Το όλο οικοδόμημα-σχήμα «ταυτίζεται με μνημειακό κιβώριο, ομοίωμα του κόσμου σε μικρογραφία, αφού τα στοιχεία που το απαρτίζουν συμβολίζουν τη γη, τον ουρανό και τις τέσσερις κολώνες που το συγκρατούν».¹⁸ Έχουν επίσης επισημανθεί, εκτός από την «επιμήκυνση της δυτικής κεραίας», «κατηχουμενεία», αυτοκρατορική «αίθουσα υποδοχής», «θρησκευτικά και κοσμικά κτίρια», σε κάποιο από τα οποία προφανώς εγκαταστάθηκε ο Κύριλλος, όπως άλλο αντίστοιχο είχε «καταλάβει» ο, πρώην δάσκαλος και στενός φίλος του πατριάρχη Φώτιος, την επαύριο της χειροτονίας του (Χριστούγεννα 858).¹⁹ Τέλος, γνωρίζουμε ότι αποτελούσε σημείο συνάντησης συγκε-

18. Χριστίνα Αγγελίδη, «Η περιγραφή του ναού των Αγίων Αποστόλων από τον Κωνσταντίνο Ρόδιο. Αρχιτεκτονική και συμβολισμός», *Σύμμεικτα* 5(1983), σελ. 91-125, κυρίως 117, 123, πίν. Α'-Στ'.

19. R. Janin, *Géographie ecclésiastique de l'empire byzantin*, I *Le Siège de Constantinople et le Patriarcat œcuménique*, II *Les églises et les monastères*, Paris 1953, σελ. 48-49 "Bien que n'ayant pas joué dans la vie byzantine un rôle comparable à celui de Saint-Sophie, l'église des Saint-Apôtres fut cependant témoin de bien des événements.[...] En 813 une manifestation populaire tumultueuse contre le culte des images se produit au tombeau de Constantin V pendant une cérémonie officielle. À la fin de décembre 858, Photius prend possession de l'église en présence de la cour, le patriarche Ignace est enfermé aux Saint-Apôtres et torturé dans le tombeau de Constantin V" 52-53 L'édifice. Une colonnade intérieure, que courrait le long des murs, soutenait les tribunes (κατηχουμενεία), [...] Annexes. [...] Était entouré de divers édifices religieux et profanes. [...] L'empereur y avait une chambre particulière et un triclinos où il recevait les invités." Dvornik, *Légendes*, σελ. 80-84. Δεν αποκλείεται η πολυσυζητημένη μνεία της επιγραφής, που μπόρεσε να διαβάσει ο Κύριλλος σε «ποτήριον έργου του Σολομώντος» στο ναό της Αγίας Σοφίας (§13 *Βίος*), να γίνεται καταννητή (και) μέσα από αυτή τη διάκριση των δύο πασίγνωστων ναών-τοπόσημων.

κριμένων πολιτικο-ιδεολογικών ομάδων, που προωθούσαν ειconoμαχικές επιλογές, διδασκαλία «έξω σοφίας», αποστολικότητα, σε αντιδιαστολή με το ναό της Αγίας Σοφίας (βλ. σημ. 19) – δύο τοπόσημα αντίπαλων ομάδων, Φωτιανών και Ιγνατιανών (;). Συνεπώς, οι φορτισμένοι συμβολισμοί, συνδυαστικά με τη συνεργασία του πατριάρχη, υποδηλώνουν την ύψιστη σπουδαιότητα, που ο Μιχαήλ Γ' απέδιδε στο αποστολικό έργο, που κλήθηκε να επιτελέσει ο Κύριλλος ως εκλεκτός του Θεού, κατά το παύλειο πνεύμα του *Βίου* του.²⁰

Επιστρέφοντας στο θέμα της απασχόλησης του Φιλόσοφου, διαπιστώνουμε ότι ο γεωγραφικός αναπροσδιορισμός της αποστολής σε χώρο εκτός βυζαντινής επιρροής και η επίστευσή της, για λόγους που αναφέραμε, πρόσθεσαν στον Κύριλλο «κόπον όχι μικρότερον των προηγουμένων» και ανησυχία: Η νέα αποστολή απαιτούσε, εκτός των γνώσεων ρητορικής, διαλεκτικής, θεολογικής γραμματείας, τη συγκρότηση μιας συστηματικής θεολογικής σκευής, για την υπεράσπιση της σλαβικής/ κατά Παύλον «καινής γλώσσας» κι ακόμα του ίδιου του «γλαγολιτικού» αλφάβητου, που θα ανακινούσε ζήτημα ορθής πίστης, με χωρία υποστηρικτικά αντιρρητικού λόγου (βλ. όσα απαθανάτιστηκαν στο *Βίο* του). Κάτω λοιπόν από αυτό το πρίσμα και βάσει διάσπαρτων και αναξιοποίητων πληροφοριών, μετατοπίσαμε το οπτικό μας πεδίο από την «αναδιοργάνωση του Πανεπιστημίου» (πρόταση του Fr. Dvornik με αμφιβολίες, που ξεχάστηκαν σύντομα) στην προετοιμασία της μοραβικής αποστολής μετά το μήνυμα του Ραστισλάβ (862-863): αλφάβητο, μεταφράσεις ιερών κειμένων και βοηθητικό θεολογικό υλικό για ποιμαντορικό έργο και αντιρρητική θεολογική υπεράσπιση σε χώρο εκτός βυζαντινής επιρροής. Η ολοκλήρωση του εξ αποκαλύψεως «γλαγολιτικού» αλφάβητου ("Glagolica"/ "Глаголица" <Γλαгол = [θεϊός] Λόγος, *Βίος* §14), φαντάζει πράγματι, ως κατόρθωμα –όχι βέβαια ενός «γλωσσολόγου επιστή-

20. Οι «απόστολοι», «διδάσκαλοι» κ.ά. συμπεριλαμβάνονται στους σταλμένους εκ Θεού ως «δωρεά», μ' αυτή την παύλεια αρχή ανοίγει ο *Βίος* του Κυρίλλου, πρβλ. Ταχιάος, *Βιογραφίες*, §1 σημ. 1. Γενικότερα για την παύλεια συλλογιστική των *Βίων*: Picchio, "VC and VM's", σελ. 112: *Επιστολή προς Εφεσίους* 4, 11 κ.ε..

μονα», αλλά ενός χριστιανού Φιλόσοφου²¹ που καλείται, με τη «θείων και ανθρωπίνων πραγμάτων γνώση του» (Βίος §4) και την πολυγλωσσία του, να οικοδομήσει εκκλησία στην τοπική γλώσσα, διερμηνεύοντας ταυτόχρονα το θείο λόγο, κατά το «μείζων ο προφητεύων ή ο λαλών γλώσσαις, εκτός ει μη διερμηνεύη ίνα η εκκλησία οικοδομήν λάβη» (Προς Κορινθίους Α' 14, 5). Εδώ θα περιοριστούμε να επισημάνουμε, αν όχι τον πολυσυλλεκτικό χαρακτήρα των δάνειων «γραμμάτων» από διάφορα αλφάβητα, την «ιδεογραμματική αναπαράσταση ιερής γνώσης», όπως μελετήθηκε από τον Boris Uspenskij και ενδιαφέρει το θέμα μας: Από τα «γράμματα» λοιπόν τα περισσότερα αποτελούν ιδεογράμματα με βάση το σταυρό-σύμβολο του Χριστού, τον κύκλο-του απέραντου, της παντοδυναμίας του Θεού πατέρα και το τρίγωνο-της Αγίας Τριάδας. Ειδικά το εμβληματικό πρώτο γράμμα του γλαγολιτικού αλφάβητου αναπαριστά το σημείο του σταυρού και σημαίνει «εγώ», азъ ꙗ / «Εγώ ειμί το Α και το Ω...», ως συμβολική αναπαράσταση του Ιησού Χριστού, Αρχή/ Λόγος, που παραπέμπει στο αντίστοιχο εβραϊκό (Εξοδος ΙΙΙ, 14). Ο ίδιος υποστηρίζει ότι λιγότερα γράμματα χρησιμοποιήθηκαν από το ελληνικό, το δέλτα/ dobro Ɱ αντεστραμμένο vëdi Ѡ και από το εβραϊκό το sha Ш, καθώς και από κρυπτογραφικά σύμβολα (Ε αντεστραμμένο jest 3). Συμπληρωματικά στην παραπάνω, ενδεικτική, ιδεογραμματική αναπαράσταση της θείας γνώσης, σημειώνουμε την ιδεολογική κατάληξη του εγχειρήματος της επινόησης αλφαβήτου, όπως αναλύεται από τον Cr. Diddi: «ο Φιλόσοφος επιτυγχάνει αυτόν το στόχο ενώνοντας σταθερά τον ήχο και το γράμμα ως εκδήλωση του ενσαρκωμένου Λόγου που καλείται να σώσει την ανθρωπότητα», για να καταλήξει σε μια ψυχο-σωματική αναπαράσταση της βίωσης ομιλίας/ ήχων και γραμμάτων με την οποία οι Σλάβοι «συμμετέχουν στο καθολικό σχέδιο της σωτηρίας». ²² Φορτισμένο λοιπόν το «γλαγολιτικό» αλφάβητο

21. Ihor Ševčenko, "The Definition of Philosophy in the Life of Saint Constantine", *Byzantium and the Slavs in Letters and Culture*, Cambridge, Mass./ Napoli 1991/1956, σελ. 102 σημ. 45.

22. Βλ. Boris Uspenskij, "Glagolitic Script as a Manifestation of Sacred Knowledge", *Studi Slavistici* X (2013), σελ. 7-27: Ειδικότερα ανέλυσε, μετα-

με σωτηριολογικό περιεχόμενο, δηλαδή υπεράνω των ιστορικών του όρων, μετατρέπεται σε ιερό συλλογικό σήμα και αλφαβητικό/ βιωματικό κώδικα, ικανό να συμβάλει σε ποικίλες ανα-νοηματοδοτήσεις κατά εποχή και συρμό («εθνική συνείδηση», «αυτοδιάθεση», «ταυτότητα»). Ειδικότερα, η θεσμοθέτηση της εκκλησιαστικής εορτής των αδελφών και ως ημέρα των γραμμάτων στο σλαβικό κόσμο, τη μετατρέπει σε βιωματική εμπειρία πρόσφορη στη διάχυση πολιτικο-ιδεολογικών και πολιτιστικών μηνυμάτων κι όχι λιγότερο σε εργαλείο κανονικοποίησης και καθαγίασης διάδοχων εξουσιών ες αεί.

Οι μεταφράσεις στη σλαβική, που προετοιμάστηκαν στο ναό των Αγ. Αποστόλων, δεν είναι γνωστές με βεβαιότητα. Έχει υποστηριχθεί ότι μεταφράστηκαν η λειτουργία του Ιωάννη Χρυσοστόμου, ορισμένες καθημερινές, το Ψαλτήριο, η Καινή Διαθήκη και πιθανόν η Εκλογή του Λέοντα Γ' (717-741).²³ Πειστικά συμπεράσματα προέκυψαν πρόσφατα ως προς τα θεολογικά βοηθήματα, ανθολόγια (*florilegia/ izborniki*), κατάλογοι ερωταποκρίσεων, συλλογές πατερικών κ.ά. χωρίων), που εκπονήθηκαν στο ναό, εν όψει της μοραβικής αποστολής για την ενίσχυση ποιμαντορικής και αντιρρητικής επιχειρηματολο-

Ξύ άλλων, συντομογραφίες/ ιδεογράμματα για τα ιερά ονόματα (*nomina sacra*) Ιησούς Χριστός ΙΣ/ ΙΗΣ/ ΙΗ, με το γλαγολιτικό αλφάβητο: Ɱ Ɱ / κυριλλικό: IC· Δαυίδ Ɱ Ɱ (ДВ) ως τυπολογικό πρότυπο του Ιησού: 4 γράμματα/ σε 2 ζεύγη, δηλ. μια τετράδα, κατά το εβραϊκό «Τετραγράμματον», που δηλώνει το Θεό. Cristiano Diddi, "Glossolalia, eresia, magia. Un contributo all' esegesi di vc 16", *Studi Slavistici*, 16/ 2(2019), σελ. 12-13.

23. Paul A. Hollingswoorth, "Constantine the Philosopher", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I, New York/ Oxford 1991, σελ. 507. Francis J. Thomson, "Has the Cyrillomethodian Translation of the Bible Survived?", *Thessaloniki*, σελ. 149-164. Βλ. και Βίο Μεθοδίου §13, §15. Για τη σλαβική μετάφραση της συντομευμένης Εκλογής ο J. Vašica, "Origine Cyrillo-Méthodienne du plus ancien code slave dit 'Zakon Sudnyj Ljudem'", *Byzantinoslavica* 12(1951), σελ. 170, υποστηρίζει ότι, αναθέτοντας την αποστολή στον Κωνσταντίνο, ο αυτοκράτορας του ζήτησε επίσης να μεταφράσει το Νόμο προς εκδίκηση των ανθρώπων (διασκευή της Εκλογής), θέση που επιβεβαιώνεται, κατά τον Vašica, από την αναγραφή του ονόματος «Κωνσταντίνος» σε παλαιότερα χειρόγραφα της σλαβικής μετάφρασης.

γίας με στόχο τη θεσμοθέτηση του πρώτου νομικού πλαισίου, τη νομιμοποίηση του αλφαβήτου, τη συγκρότηση λόγιας σλαβικής γλώσσας και τη χρήση της στη λειτουργία (στους αντιρρησίες συγκαταλέγονταν πιθανόν και μέλη του κύκλου του πρώην πατριάρχη Ιγνάτιου, 847-23/10/858): Π.χ. ο M. Garzaniti πιθανολογεί ότι το *Izbornik* 1073, ή άλλο παρόμοιο που χρησιμοποιούσε ο Μεθόδιος, είχε συνταχθεί στο πατριαρχικό περιβάλλον από άγνωστο μεταφραστή (ψευδο-Αναστάσιος), βάσει των ερωταποκρίσεων –και τα δύο γνωστά από τη βουλγαρική τους μετάφραση (αρχές 10^{ου} αι. επί Συμεών).²⁴ Στην αναδόμηση παρόμοιου υλικού και μάλιστα με βάση την παύλεια αποστολική πολιτική, αποφασιστική πρέπει να στάθηκε η συνεργασία με τον πατριάρχη Φώτιο, που προώθησε με το έργο του (*Λεξικόν, Βιβλιοθήκη, Αμφιλόχεια*) την τάση της «ανακαθάρσεως»/«ακριβείας». Μελετώντας λοιπόν τη χρήση της παραπάνω θεολογικής *σκευής*, διαπιστώνουμε ότι στη συγκυρία της αντιπαράθεσης με τους θεολόγους/ιερείς στη Βενετία, ο Κύριλλος φρόντισε να ενισχύσει την επιχειρηματολογία του, αντλώντας χωρία ενισχυτικά των θέσεών του, με τη μνεία τόσο των λόγων του Χριστού («Πηγαίνετε σ' ολόκληρο τον κόσμο και κηρύξτε το ευαγγέλιο σ' ολόκληρη τη δημιουργία [...] στο όνομά μου[...] γλώσσες θα μιλήσουν νέες», *Βίος* §16 και *Κατά Μάρκον* ις', 15-17), όσο και των ονομασιών των εκχριστιανι-

24. Marcello Garzaniti, "The Constantinopolitan Project of the Cyrillo-Methodian Mission according to the Slavonic Lives of the Thessalonican Brothers", *Συνέδριο*, σελ. 31 κ.ε. του ίδιου, "ХОИЦУ ПАТЪ СЛОБЕЦЬ... Parlare in Lingue e Insegnare nella Tradizione Esegetica Bizantina ai Tempi di Cirillo e Metodio", *Kirilo-Metodievski Studii* 26 (Sofia 2018), σελ. 31 κ.ε. του ίδιου, "The Eulogy of Symeon Miscellany: The Imperial Patronage of the First Slavic Anthology", *Studia Ceranea* 11(2021), κυρίως σελ. 550 κ.ε.. D. T. Sieswerda, "The Σωτήριος, the Original of the *Izbornik* of 1073", *Sacris Erudiri* 40(2001), σελ. 293-327: σελ. 299-301, χρονολογείται «στα χρόνια της πατριαρχίας του Φώτιου», μετά το 843 και πριν περίπου το 900. Riccardo Picchio, "Compilation and Composition: Two Levels of Authorship in the Orthodox and Slavic Tradition", *Cyrillicmethodianum* 5(1981), σελ. 4 "the structural patterns of *sborniki* reflect a level of authorial creativity, which should not be underestimated."

σμένων φύλων στις δικές τους «καιναίς γλώσσαις» (βλ. χάρτη σελ. 153). Ως προς το θέμα των γλωσσών, δεν θα υπεισέλθουμε στην κριτική των λεπτών, θεολογικών αποχρώσεων τους, που συσσωρεύονται αγωνιωδώς σε συγκυρίες ρευστότητας και συγκρούσεων· ακροθιγώς μόνο σημειώνουμε ότι τα σχετικά με την αίρεση των λεγόμενων «τριγλωσσιστών» ("тригλωσσичникъ" *trijazynčnik*) είναι πιο σύνθετα σημασιολογικά, παρά την αυτονόητη ετυμολογία του όρου (=υποστήριξη τριών μόνο ιερών γλωσσών), δεδομένου ότι το β' συνθετικό, "jazik", σήμαινε ακόμα τότε «γλώσσα» αλλά και «παγανιστικό φύλο», οπότε ο χαρακτηρισμός συνειρμικά παρέπεμπε σε κάτι βαρύτερο από αίρεση, σε «παγανισμό και μαγεία», σύμφωνα με τον Cr. Diddi (βλ. σημ. 22) –η σύγχυση εξέλιπε με τις υστερο-μεσαιωνικές κωδικοποιήσεις της σλαβικής, όπως η φωνολογική διάκριση "ezik"-"jazik". Πάντως, δεν πρέπει να μας διαφύγει ότι στους δύο *Βίους* απουσιάζει αντίστοιχη επιχειρηματολογία υπέρ των εξ' αποκαλύψεως «γραμμάτων», μόλο που αυτά διαφαίνεται ότι αποτέλεσαν το θέμα-κλειδί της αντιπαράθεσης (*Βίος* §16 "knigy" = «βιβλία»· §5 και §8 σημ. 11 λατ. "literas"). Συνεπώς, η υπόθεση του Fr. Thomson, ότι το αλφάβητο πυροδότησε την εχθρότητα απέναντι στη σλαβική γλώσσα στη λειτουργία, ισχύει, νομίζω, στο μέτρο που αυτό αποτέλεσε αναπάντεχη καινοτομία ως προς την επιλογή ορισμένων γραμμάτων. Από την άλλη μεριά, η άποψη του ίδιου, ότι ο όρος «αίρεση» δεν είναι «ορθός», επειδή οι συνομιλητές του Κύριλλου δεν την «είχαν αναγάγει σε δόγμα», αποτελούσε αναπόδεικτη λεπτομέρεια "in the heat of the controversy over the use of Slavonic" –για να χρησιμοποιήσουμε τα λόγια του. Εντέλει, με τα δεδομένα που διαθέτουμε, εφικτό και πιο ενδιαφέρον είναι, πριν «θάψουμε το μύθο», όπως μας προτρέπει ο Thomson,²⁵

25. Francis J. Thomson, "SS. Cyril and Methodius and a Mythical Western Heresy: Trilingualism A Contribution to the Study of Patristic and Mediaeval Theories of Sacred Languages", *Analecta Bollandiana* 110(1992), σελ. 67-122, 67-68. Για την όλο και αυξανόμενη δυσκολία κατανόησης Ανατολής-Δύσης: Réka Forrai, "The Sacred Nectar of the Deceitful Greeks. Perceptions of Greekness in Ninth Century Rome", *Knotenpunkt Byzanz Wissenformen und kulturelle Wechselbeziehungen*, A. Speer, Ph. Steinkrüger

να ανιχνεύσουμε ιδεολογικές πρακτικές ιεροποίησης με στόχο τη νομιμοποίηση γεωπολιτικών διακυβευμάτων, ένθεν κάκειθεν, και κοινωνικο-οικονομικών δομών στη ρευστή συγκυρία της αντιπαλότητας πάπα-φραγκικής εκκλησίας και Ανατολής-Δύσης, όταν η (δυτική) Ευρώπη «γεννιόταν», κατά τον J. Le Goff. Το ερώτημά μας λοιπόν γύρω από τη μνημόνευση του ναού των Αγ. Αποστόλων στο Βίο του Κύριλλου, μας επέτρεψε να συλλάβουμε εν τω γίνεσθαι συμβολικές αναπαραστάσεις της πραγματικότητας και συνάμα τις σύμφυτες διαδικασίες διάκρισης φύλων/γλωσσών: Εν προκειμένω, την κατασκευή μιας –με το θεολογικό σωτηριολογικό περιεχόμενο– «καινής» λόγιας γλώσσας, η οποία νομιμοποιούσε τη γλωσσική/ πολιτισμική διάκριση και αυθυπαρξία των Σλάβων φορέων της –και μάλιστα σε μια συγκρουσιακή συγκυρία αυτοκρατοριών που οικοδομούσαν πολύπλοκες ιεραρχίες υποτέλειας, η κατώτερη από τις οποίες κατονομαζόταν με το όνομα του επίμαχου παγανιστικού φύλου: Σλάβοι/ Σκλάβοι/ Σκλαβήνοι, δηλωτικό της μαζικής έκπτωσής τους σε δούλους/ σ(κ)λάβους (ταύτιση κύριου-προσηγορικού ονόματος που θα γενικευτεί στο χριστιανικό-μουσουλμανικό κόσμο, σημ. 31). Ταυτόχρονα μας οδήγησε στην ανάδειξη του ρόλου δύο στενά δεμένων διανοούμενων, του πατριάρχη Φώτιου και του μαθητή του και πολύγλωσσου απόστολου Κωνσταντίνου-Κύριλλου, στην «ιδρυτική τελετουργία» της σλαβικής ως «καινής γλώσσας», μέσα στο πλέγμα αυτοκρατορικών και περιφερειακών ήδη «αναγνωρισμένων εξουσιών»:²⁶ Έτσι, από την οπτική της δοσμένης συμβολικής αναπαράστασης της πραγματικότητας, ο αυτοκράτορας προσφέρει επίσημα το εξ αποκαλύψεως αλφάβητο του θείου «Λόγου» στον Ραστισλάβ ως «δώρο το καλύτερο, πιο πολύτιμο από [...]πλούτη που φεύγουν», με την προτροπή «πήγαινε μ' αυτό γρήγορα να στερεώσεις το έργο και με όλη σου την καρδιά να αναζητήσεις τον Θεό», θυμίζοντάς του «την ανταμοιβή [τ]ου και σε τούτον τον αιώνα και στον μέλλοντα, [...]» (Βίος Μεθοδίου §14), επικυρώνοντας την απαιτούμενη υποτα-

εκδ., 2012, σελ. 71-84.

26. P. Bourdieu, *Ce que parler veut dire L'économie des échanges linguistiques*, Paris 1982, σελ. 124.

γή του νέου του «συμμάχου»/«υπηκόου», με διπλωματικούς/ αποστολικούς και εσαχολογικούς όρους.

β. βυζαντινή γεωστρατηγική και αποστολικότητα. Σύμφωνα με τον Α.-Αιμ. Ταχιάο, «[...]το βέβαιο είναι ότι ο Μοραβός ηγεμόνας ζητούσε τη βοήθεια του Βυζαντίου για την εξασφάλιση μιας εθνικής και πολιτισμικής αυτοτέλειας της χώρας του.[...] η απόκτηση γραφής και γραπτού λόγου θα ενέτασσε τη μεγάλη Μοραβία στη χορεία των μεγάλων κρατών του ευρωπαϊκού χώρου» (Βίος Κυρίλλου §14 σημ. 3). μένει ασχολίαστος όμως ο λόγος για τον οποίο ο Μιχαήλ Γ' δέχθηκε να συμμαχήσει μαζί του και κατά προτεραιότητα να οργανώσει αποστολή στη Μοραβία. Από το επαναλαμβανόμενο στην ελληνική βιβλιογραφία μοτίβο του «εκπολιτισμού των Σλάβων» ή από τις περί διπλωματίας αναλύσεις ερήμην της γεωπολιτικής και της χριστιανικής ιδεολογίας/ συμβολικής, πιο αποφασιστικός παράγοντας αποδεικνύεται η διαπλοκή γεωστρατηγικής και αποστολικής διπλωματίας: Ως γνωστόν, ο εμπνευστής της *Βυζαντινής Κοινοπολιτείας* ανασύνθεσε και την αυτοκρατορική θεωρία της αποστολικότητας, μέσα από το *Προς τον ίδιον υιόν Ρωμανόν* του Κωνσταντίνου Ζ'. Κατά τον D. Obolensky **1.** η διαδικασία του εκχριστιανισμού όμορων φύλων, που μετατρέπονται σε ομοδόξους «ενσπόνδους» «υπηκόους» «συμμάχους», σχετίζεται άμεσα με τη διασφάλιση των συνόρων, μέσω και ακολουθητέων χειρισμών (γαμήλια «συναλλάγια», πολυτελή δώρα). **2.** ο εν λόγω μετασχηματισμός των «βαρβαρικών» σχηματισμών διασφαλίζει τρεις ευαίσθητους «τομείς» που λειτουργούσαν «ως οι άξονες της βυζαντινής διπλωματίας: ο Καύκασος, η Κριμαία και ο Δούναβης».²⁷ Η προσέγγιση αυτή

27. Dimitri Obolensky, "The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy", *Byzantium and the Slavs: Collected Studies*, London 1971/1964, I, σελ. 46, 54-57 του ίδιου, "The Empire and its Northern Neighbours, 565-1018", στο ίδιο, 1971/1966, II, σελ. 492 κ.ε. Francis Dvornik, "Missions of the Greek and Western Churches in the East during the Middle Ages", XIII. *International Congress of Historical Sciences. Moscow, August 16-23, 1970*, Moscow 1970, σσ 19' του ίδιου, *Origins of Intelligence Services [...] Greece, Rome, Byzantium, [...]*, New Brunswick, N.J. 1974, σελ. 172-173. Juan Signes Codoñer, "New Alphabets for the Christian Nations: Frontier

φωτίζει σημαντικά το θέμα μας. Ο Μιχαήλ Γ', διαβλέποντας τον κίνδυνο, από τη μια μεριά, της επέκτασης του Βόρι μέχρι τα ανατολικά φραγκικά σύνορα και της φραγκο-βουλγαρικής συμμαχίας (862), της επεκτατικής πολιτικής του Λουδοβίκου Β' Γερμανικού (843-876) στα βόρεια του Δούναβη και στην Αδριατική κι, από την άλλη, την παπική αποστολή στη Βουλγαρία, που επανέφερε στο προσκήνιο την κατάργηση της παπικής δικαιοδοσίας του Ιλλυρικού από την Κωνσταντινούπολη (732), συμμάχησε με τον Ραστισλάβ (862), αδυνατώντας τότε να επέμβη στρατιωτικά. Από γεωστρατηγική άποψη, δημιουργούσε αντίπαλο δέος εκεί όπου σύγκλιναν αντίπαλες δυνάμεις, στο μέσο Δούναβη, και αξιοποιούσε την προοπτική επέκτασης της βυζαντινής επιρροής και στη Μοραβία, την ώρα που, μαζί με τη Βουλγαρία, οι δύο περιφερειακές αυτές δυνάμεις επείγονταν να ισχυροποιηθούν με τη θεσμοθέτηση εκκλησίας -το δεύτερο από τα δύο «μέγιστα και αναγκαιότατα μέρη της πολιτείας».²⁸

Όπως αναφέρθηκε, η κυριλλο-μεθοδιανή αποστολή έφθασε στη Μοραβία το φθινόπωρο 863. Σχεδόν ταυτόχρονα, η νίκη επί των Αράβων (3-9-863) αποδέσμευσε τα βυζαντινά στρατεύματα, τα οποία από κοινού με το στόλο στράφηκαν εναντίον της Βουλγαρίας, επισπεύδοντας τη βάπτιση του Βόρι-Μιχαήλ (864). Εντούτοις, ο Βόρις, επιδιώκοντας τη συγκρότηση εκκλησίας, αποπέμπει τη βυζαντινή αποστολή (866) και επαναφέρει τη λατινική μέχρι το 870.²⁹ Στην Κωνσταντινούπο-

Strategies in the Byzantine Commonwealth between the 4th and 10th Centuries", *New Perspectives on Late Antiquity in the Eastern Roman Empire*, Ana de Francisco Heredero κ.ά. εκδ., Cambridge Scholars Publishing, UK 2014, σελ. 116-162· σελ. 118 Map of alphabets· σελ. 378-434 Bibliography.

28. «Επαναγωγή»: Ιωάννου Μάγιεντορφ, *Βυζαντινή Θεολογία*, Αθήνα 2010, σελ. 185-186. Ζακυθηνού, *Βυζαντινή Ιστορία*, σελ. 236· αναλυτικά Telemachos C. Lounghis, "Bulgaria Instead of Moravia: Evidence of Major Political Changes", *Byzantina et Slavica Cracoviensia V* (Cracow 2007): *Byzantium, New Peoples, New Powers: The Byzantino-Slav Contact Zone, from the Ninth to the Fifteenth Century*, M. Kaimakamova κ.ά. εκδ., σελ. 64-70.

29. Obolensky, *Byzantine Commonwealth*, για τη μοραβική αποστολή, σελ. 134 κ.ε.. John V. A. Fine, *The Early Medieval Balkans A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Ann Arbor 1983, σελ.

λη η δολοφονία του Μιχαήλ Γ' (23/9/867) από τον συμβασιλέα, που ανακηρύχθηκε την επομένη ως αυτοκράτορας -Βασίλειος Μακεδών-, προκαλεί την καθαίρεση του πατριάρχη Φώτιου (858-23/11/867) και την επάνοδο του Ιγνάτιου (846-858, 867-23/10/877) -ανατροπές που επηρεάζουν και τη μοραβική αποστολή. Το 868, η συσπείρωση όλων των χριστιανικών μετώπων, συνακόλουθη της αραβικής εξάπλωσης στην ανατολική Μεσόγειο, συμβαδίζει με τη διαβεβαίωση του Βασιλείου προς τον πάπα Αδριανό Β' (867-872) της παύσης των φωτιανών πολιτικών και με τη σύσφιξη των βυζαντινο-φραγκικών σχέσεων. Ο πάπας προσκαλεί τους αδελφούς στη Ρώμη (867). Εδώ ο Κύριλλος, αφού εκάρη «μοναχός», θα αφήσει την τελευταία του πνοή στις 14-2-869. Πριν την αναχώρηση του Μεθόδιου (870) ο πάπας τον χειροτονεί αρχιεπίσκοπο Παννονίας με έδρα το Σίρμιο -φέρνοντας εκ νέου το ζήτημα του Ιλλυρικού από τα δυτικά, αφού από τα ανατολικά έχει χαθεί η δυνατότητα επιρροής, λόγω της βουλγαρικής πρόσδεσης με το Βυζάντιο. Από την άλλη, ο Σβατοπούλκ, διάδοχος του Ραστισλάβ, δηλώνει υποταγή στον Λουδοβίκο Β' Γερμανικό (870). Όχι παράδοξα, ο Μεθόδιος φυλακίζεται για 2½ χρόνια με απόφαση της φραγκικής εκκλησίας· με επέμβαση όμως του πάπα Ιωάννη Η' (872-882) αποφυλακίζεται (873), για να αποσταλεί ως «λεγάτος των Σλάβων» στην αρχιεπισκοπή Παννονίας (περιοχή απροσδιόριστης έκτασης, την οποία εποφθαμιούν ο Σβατοπούλκ και οι Φράγκοι) με έδρα το Σίρμιο ενταγμένο τότε στη βουλγαρική επικράτεια. Ο Βασίλειος Α', αντιλαμβανόμενος ότι απειλείται γεωστρατηγικά (όπως το 862 στο γνωστό μας «άξονα του Δούναβη»), σε ατμόσφαιρα συμφιλίωσης με τη Ρώμη προσκαλεί το Μεθόδιο (άνοιξη 881, β' πατριαρχία Φώτιου). Στο μεταξύ, αποδεικνύεται ότι το σχέδιο του πάπα καθίσταται ανεφάρμοστο, λόγω της επιβουλής του Σβατοπούλκ και

13 κ.ε.. Πρβλ. Παναγ. Κ. Χρήστου, «Επιδιώξεις της αποστολής Κυρίλλου και Μεθοδίου εις την Κεντρικήν Ευρώπην», *Κυρίλλω*, τ. Α', σελ. 4 «Ούτε απέβλεπεν εις την προώθησιν των πολιτικών βλέψεων του Βυζαντίου η αποστολή [...] 'Ητο λοιπόν αύτη ενέργεια καθαρώς εκκλησιαστική, [...]». Christou, "Who sent", σελ. 115 "[...] Their mission had both religious and cultural aims."

του φραγκικού ανταγωνισμού,³⁰ αλλά και το δίλημμα «Βουλγαρία αντί Μοραβίας» (βλ. σημ. 28) έχει λυθεί. Ο Μεθόδιος πεθαίνει, άγνωστο πού, στις 6 Απριλίου 885. Έκτοτε η μνήμη των αδελφών θα διανύσει μακρόχρονη σχεδόν αφανή πορεία, ώσπου να ανασυρθεί πανηγυρικά το 1863 από τα εθνικά σλαβικά κράτη και το Βατικανό, υπέρ της διεκδίκησης πολιτικο-εκκλησιαστικών επίδικων.

Η «μεγάλη» (=παλαιά) Μοραβία και οι Μοραβοί. Η μελέτη μας δεν θα μπορούσε να κλείσει χωρίς μια ματιά στη Μοραβία, πέραν του νεοελληνικού μεγαλομοραβικού φαντασιακού (σημ. 34). Ως γνωστόν, η χώρα αναδύθηκε μέσα από το διαλυμένο από τον Καρολομάγνο αβαρικό κράτος (794) και εξελίχθηκε σε εμπορικό κόμβο του παμπάλαιου δρόμου του κερχίμπριου (Amber Road, Βαλτική θάλασσα-Βενετία) σε γεωφυσικά ασυνεχή έκταση λόγω του πυκνού υδάτινου στοιχείου. Με το χωρισμό του καρολίγγειου κράτους (842), εγκλωβίστηκε στη διεκυστίνδα των ανατολικών Φράγκων και των επεκταθέντων Βουλγάρων, ενώ ο Ραστισλάβ δεχόταν πιέσεις να γίνει «υποτελής» (vassal) –όπως ο συγγενής του Pribina και ο Σβατοπούλκ. Οι συχνές επιχειρήσεις του Λουδοβίκου Β' εναντίον των παραποτάμιων κάστρων (κατά μήκος των Morava/ Margus και Dyje) ανάγκαζαν μεγάλο αριθμό Μοραβών να οπλοφορούν, με αποτέλεσμα η στρατιωτική οργάνωση να αποτελεί δομικό χαρακτηριστικό της Μοραβίας-συνοριακού κράτους (krajna, buffer state). Επικερδές ήταν και το, αναβαθμιζόμενο τότε στο μεσογειακό κόσμο, εμπόριο αλατιού και αιχμαλώτων και δούλων/ σ(κ)λάβων.³¹ ανάμεσά τους διακρίνονται και κάποιοι από τους διωγμένους μαθητές του Μεθόδιου που κατέληξαν σε σ(κ)λαβοπάζαρο της Βενετίας, όπου βυζαντινός αξιωματούχος

30. Βλ. Dvornik, *Légendes*, σελ. 248-283. Marcello Garzaniti, "Methodius between Rome and Constantinople: The Return of the Moravian Archbishop to the Byzantine Capital (*Vita Methodii*, ch. XIII)", *Slavia* 89 (Prague 2020), σελ. 121-131.

31. Michael McCormick, "New Light on the 'Dark Ages': How the Slave Trade Fuelled the Carolingian Economy", *Past & Present* 177/1 (Nov. 2002), σελ. 17-54. Charles Verlinden, "L'origine de sclavus=esclave", *Archivum latinitatis medii aevi* 17 (1942), σελ. 97-128.

τους αγόρασε για λογαριασμό του αυτοκράτορα. Συστηματικές ανασκαφές στην Τσεχία/Σλοβακία αποκαλύπτουν εντυπωσιακά κτερίσματα, όπλα όμοια με τα καρολίγγεια, κοσμήματα κ.ά. αντικείμενα πολυτελείας, ενώ στη θέση-κλειδί Mikulčice, μνημονεύεται η ύπαρξη «αγοράς των Μοραβών». Στην κορυφή της κοινωνικής διαστρωμάτωσης, διακρίνεται μια ελίτ (στρατιώτες, έμποροι), που συμβίωνε με τεχνίτες σε οχυρές θέσεις πάνω στους αμμώδεις λόφους (hillforts), είχε καρολίγγεια πρότυπα, τηρούσε κάποια παγανιστικά έθιμα³² κι έβλεπε, όπως η βουλγαρική, την ίδρυση εκκλησίας ως αναγκαίο πόλο εξουσίας. Οι αγρότες, διάσπαρτοι στον ατείχιστο χώρο, ζούσαν σε συνθήκες δουλείας, ακόμα κι οι αποκαλούμενοι «ελεύθεροι».³³ Τελικά, το 907, «ελθόντες οι Τούρκοι [Ούγγροι], παντελώς εξωλόθρευσαν [...]» τη Μοραβία του «Σφενδοπλόκου» (βλ. σημ. 34). Το Βυζάντιο, τηρώντας τη δοκιμασμένη για αιώνες αμυντική στρατηγική του (βλ. σημ. 27)–, εφάρμοσε και στους νεήλυδες Μαγυάρους το «πολύ αποτελεσματικότερο στρατήγημα του προσηλυτισμού στον χριστιανισμό», κατά τον P. Stephenson: Μετά τη βυζαντινο-ουγγρική σύγκρουση και την ανανέωση της συμφωνίας του 948, ο Κωνσταντίνος Ζ', ως πνευματικός πα-

32. Lumír Poláček κ.ά., *Great Moravian Elites From Mikulčice*, Brno 2020. Για τη μηνιαία 3ήμερη αγορά επί Σβατοπούλκ: Lumír Poláček, "Ninth-century Mikulčice: the 'Market of the Moravians'? The archaeological evidence of trade in Great Moravia", *The heirs of the Roman West, I, Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium*, 5/1, Joachim Henning έκδ., Walter de Gruyter, 2007, σελ. 499-524. Γνωρίζουμε ότι μέλος της μοραβικής ελίτ διαφώνησε με τους κανόνες δικαίου που επιχειρούσε να επιβάλει ο Μεθόδιος (Βίος §15 σημ. 8): André Vaillant, "Une Homélie de Méthode", *Revue des Etudes Slaves* 23 (1947), σελ. 34-47: αναλυτικά Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, «Στοιχεία απονομής της δικαιοσύνης στα Μεσαιωνικά Βαλκανικά Κράτη Η επίδραση του βυζαντινού Δικαίου», *Σὺ καὶ δικαστὴς ἄριστος Σύμμεικτα εἰς μνήμην Γεωργίου Χ. Παναγιωτόπουλου*, Αθήνα/Θεσσαλονίκη 2022, κυρίως σελ. 1227-1231.

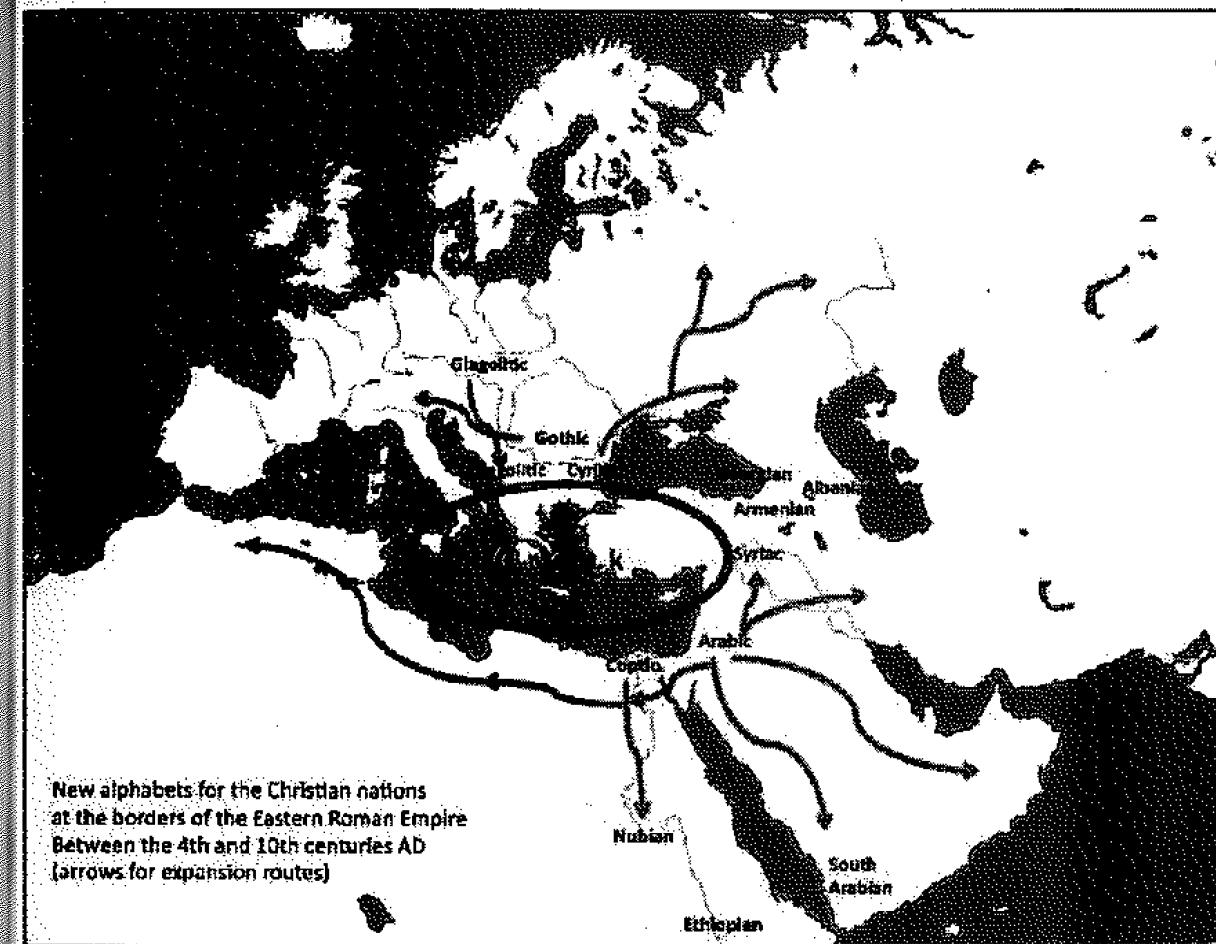
33. Alexander Ruttikay, "The Organization of Troops, Warfare and Arms in the Great Moravia", *Slovenská Archeológia* 30/1 (Bratislava 1983), σελ. 165-191, κυρίως 189. Στην εξέδικο ακολουθία του Μεθόδιου περιγράφεται βουβό πλήθος «ελεύθερων και δούλων» (Βίος §17).

τέρας βαπτίζει στην Κωνσταντινούπολη δύο ούγγρους αξιωματούχους, από τους οποίους ένας αναβιβάζεται σε πατρίκιος³⁴—ουδείς ερευνητής διανοήθηκε να υποστηρίξει πως επρόκειτο, αντίστοιχα, για ουγγρικό σχέδιο.

Συμπληρωματικά στα περί βυζαντινού «αποτυπώματος»,³⁵ αρκεί να προστεθεί η δημιουργία της λόγιας σλαβικής ως μιας επιπλέον «καινής γλώσσας» στη συγκεκριμένη συγκυρία του αγώνα της αυτοκρατορίας για επιβίωση, επέκταση και πολιτισμική διεύρυνση στα δυτικά του «άξονα του Δούναβη». Η μόνη ιδιοτυπία του μοραβικού εγχειρήματος έγκειται, νομίζω, στις άκρως ανταγωνιστικές πολιτικο-ιδεολογικές και πολιτιστικές πτυχές του, οι οποίες στη μακρά διάρκεια, ειδικά μετά τη δημιουργία εθνικών κρατών, χρησιμοποιούνται προς «εξιδαίνευσιν» και ως επιχειρήματα για την ενίσχυση εθνικών επίδικων βάσει ετεροχρονισμένων κατασκευών, όπως π.χ. «το σλαβικό σχέδιο».

34. Obolensky, *Byzantine Commonwealth*, σελ. 137 κ.ε., του ίδιου, "Great Moravia", *Thessaloniki*, σελ. 9-10. *Constantine Porphyrogenitus De Administrando Imperio*, Greek Text, Gy. Moravcsik, English Translation R. J. H. Jenkins, New Revised Edition, Dumbarton Oaks 1967, §41, 21-22· II *Commentary* F. Dvornik κ.ά., R. J. H. Jenkins εκδ., University of London, 1962, §41 13, 5, §40-42: Glossary: «μέγας» = "old, elder". Paul Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier A Political Study of the Northern Balkans, 900-1204*, Cambridge 2000, σελ. 40.

35. Obolensky, "Great Moravia", *Thessaloniki*, σελ. 12-14.

Juan Signes Codoñer, "New Alphabets for the Christian Nations: Frontier Strategies in the Byzantine Commonwealth between the 4th and 10th Centuries", *New Perspectives on Late Antiquity in the Eastern Roman Empire*, Ana de Francisco Heredero κ.ά. εκδ., Cambridge Scholars Publishing, UK 2014, σελ. 118 Map of alphabets.